

BENJAMIN, AVISADOR DEL FOC

Manuel Reyes Mate

1. Temps i lloc

Parlar de Benjamin a Portbou obliga a molt. Aquí s'interromp el temps de la seva vida i, d'acord amb la seva filosofia, seria un lloc i un moment adequats per a llegir la seva obra. Aquí s'apaga la seva vida i s'encén la seva obra, una obra gelosament protegida per l'autor en vida (va publicar molt poc en vida), que trigà en donar-se a conèixer i que avui il·lumina el segle XX. Il·lustratiu és en aquest sentit el destí de les seves Tesis, un dels escrits de més gran impacte en el segle XX: no el considerava madur per a la seva publicació. Quan apareixen, després de la seva mort, només troben indiferència i avui, ningú que les freqüenti pot desprendre's d'elles.

2. El personatge

Benjamin, avui considerat autor de culte, va passar de puntetes per la vida acadèmica. No brillà com els grans noms de l'Escola de Frankfurt, tals com Horkheimer, Adorno, Tillich. Va assumir sotmetre's als seus dictats per publicar en la revista de l'Institut; encaixà amb esportivitat les clatellades que li va donar "Wiesenthal"; implorà l'ajut de beques que no arribaven; li rebutjaren, per confús, el seu treball d'Habilitació... és a dir, interioritzà tant la seva condició de perdedor que l'elevà a signe d'identitat propi, tal i com consta en el *currículum vitae* que presentava en les instàncies oficials: "Vaig trobar a Dinamarca un sostre provisional a casa d'una família amiga, la de Brecht. Només vaig poder acceptar la seva generosa oferta per un breu temps. Pel demés, estic totalment mancat de possibles. Només posseeixo una petita biblioteca de treball que ha trobat aixopluc a casa de Brecht. M'he permès d'exposar aquesta situació davant el comitè d'ajuda amb l'esperança que vostès puguin alleugerir la meva situació actual. Quedo a la seva disposició per a qualsevol altra informació. Atentament, W. Benjamin (*currículum* presentat al Comitè danès d'ajuda, el 4 del 7 de 1934).

La imatge existencial que transmet és la d'una gran fragilitat: fràgil físicament, heus ací el defici d'aquells que l'acompanyaven en el pas clandestí a Portbou; fràgil també intel·lectualment: poca obra publicada, sense gènere definit, enredat en qüestions fundacionals sobre les que no disposava sempre de l'erudició requerida, més pensador que coneixedor... Tot apunta a un afeccionat o "assagista", gènere que entre nosaltres gaudeix de cert prestigi, però no en l'Alemanya dels grans especialistes, també en l'àrea de les ciències de l'esperit.

Però aquesta és una falsa impressió o imatge, perquè el que hi ha darrera de tot això és la vocació d'un intel·lectual radical. Per "intel·lectual" entenc allò oposat a l'erudit, al superespecialista, al filòsof de gabinet que escriu mirant la paret en comptes de fer-ho mirant el carrer. Ell vol parlar lliurement als seus contemporanis, amb coneixement de causa, dels temes del seu temps, per a alliberar-los de lligams moltes vegades irreconeixibles. Si als altres els interessa el coneixement, a ell, la veritat, una distinció fonamental en la seva obra.

Per “radical” cal entendre el que deia Marx: algú que va a les arrels, i l’arrel és l’home. Per això el seu pensament és tan transgressor: desmunta històries canòniques, desfà tabús, qüestiona coneixements intocables... en una paraula “raspalla la història a contrapèl”. La veritat no circula a favor del corrent sinó remuntant-la, aigües amunt.

Podríem arriscar algunes pinzellades sobre aquest intel·lectual radical. Deia, en primer lloc, que “la veritat brilla en un moment de perill”. I a ell es va exposar per entendre el seu temps. Quan ja es troba a França exiliat i augmenta el perill nazi, els amics l’insten a que vagi amb ells als EUA. La seva resposta és negativa: “encara hi ha moltes batalles per a lliurar a Europa”. Volia mirar de cara a la Gorgona per arravatar-li el secret. Va aguantar tant que no se’n va poder deslliurar. I va sucumbir.

És molt conscient, en segon lloc, del fracàs de la seva generació, “la més desgraciada de la història” perquè no va saber tallar a temps el perill del feixisme i el comunisme. Aquesta generació va haver d’assistir impotent al pacte entre Hitler i Stalin, cosa que significava de fet, el triomf del feixisme.

Doncs bé, Benjamin, en lloc de submergir-se en la malenconia, busca, quan era mitjanit en la història, raons per a l’esperança, tot i sabent que si hi és, no serà per a ells sinó per a nosaltres: “només als desesperançats ens és donada l’esperança”.

És, en tercer lloc, un pioner que va trencar motlles. Va entendre que la I Guerra Mundial suposava el fracàs del projecte il·lustrat i calia pensar-lo novament, tenint en compte el seu fracàs. No tenia sentit repetir allò que ja s’havia dit. Això té actualitat. El diumenge passat Juan Luis Cebrián i Bernard-Henry Lévy parlaven del neo oscurantisme a occident i reclamaven la vella medecina: tornar a llegir Voltaire. Això és repetir i no pensar de nou. El gest de Benjamin és ben diferent. En la seva Primera Tesi, la programàtica, es proposa repensar el projecte il·lustrat qüestionant el punt de sortida de la primera il·lustració: la relació volteriana entre raó i religió. Ell, un seguidor del marxisme, proposa un pacte entre el materialisme històric i el messianisme, i això, “en profit de la política”.

Els vells del lloc van posar el crit al cel: el jueu Scholem deia que es lliurava al marxisme; i el comunista Brecht, que es perdia en el misticisme. Però ell només volia donar a la raó il·lustrada una nova oportunitat.

En quart lloc caldria col·locar la seva manera de concebre l’esquerra. Era un home d’esquerres molt singular: crític radical del progrés, sant i senyal de la modernitat. No hem de confondre el progrés tècnic amb el moral; crític radical del comunisme, per traïdor, i de la socialdemocràcia, per abandonada. Un marxista que posa el centre de gravetat en el *Lumpen* i no en el *Proletariat*. Elabora així la figura del “drapaire”: lloc privilegiat per a entendre el capitalisme consumista i també per a la seva teràpia.

Si Marx va voler donar una resposta al capitalisme del segle XIX, Benjamin s’enfronta al del segle XX, fonamentalment consumista. D’aquí la figura del drapaire.

Resumint: va fer del “raspallar la història a contrapèl” l’ideari de la seva obra. No es tracta només d’anar contracorrent o de transgredir el pensament políticament correcte. Benjamin no era l’Unamuno que entrava desafiant a les reunions dient “jo hi estic en contra”. Es tracta amb aquesta expressió, d’entendre bé allò que significa pensar.

Descartes deia que “pensar c’est dependre”: despendre’s d’allò ja dit, no repetir, anar més enllà. Tot el contrari del que ocorre amb els articulistes o tertulians. N’hi ha prou de saber on són o escriuen per saber què pensen. No sorprenen perquè no saben sorprendre’s. Són predictibles.

Tenia molts amics incompatibles entre ells. No podia tenir una cita alhora amb Brecht i Scholem. Mostrava interès especial pel pensament conservador (Schmitt, Jünger, Sorel): per les seves reaccions calibrava el valor de les seves propostes. Valorava una proposta d’esquerres no per l’entusiasme entre els progressistes, sinó per la preocupació que causava entre els conservadors.

3. L’avís d’incendi

Aquestes dades de la biografia intel·lectual del personatge em semblen imprescindibles abans d’escometre el tema central d’aquesta conferència: l’avisador del foc.

Benjamin mor el 1940 i sembla que ha conegut el desenvolupament de la guerra. Però entre 1939 i 1945, hi trobem el 1942. En això sembla que va avançar allò que vindria. Kafka deia que els artistes són com un rellotge que donen l’hora a la bestreta. Doncs això hi veiem en Walter Benjamin.

Quin foc va anticipar? En primer lloc, el progrés com a catàstrofe. Fou un gran entusiasta del progrés. Ningú celebrà com ell la irrupció de la tècnica, però aviat en va descobrir la seva ambigüitat: relació amb la humanitat. Llavors relaciona el feixisme amb el progrés. Tenen en comú la normalitat amb la qual justifiquen la generació de víctimes per tal d’assolir els seus objectius, ja sigui un món millor per als descendents o la salvaguarda de la puresa de la raça.

En segon lloc, la revolució com interrupció. La seva fou una generació sempre a punt per a la revolució tant d’esquerres com de dretes, que no va escapolir-se del totalitarisme. Tots entenien la revolució com acceleració del temps. Recordem la fórmula de la Xina actual. El temps d’aquesta revolució és soviets més electrificació. És la fórmula de la Xina actual. El temps d’aquesta revolució és el temps, unitat de producció i de riquesa. Nosaltres podem fer-ho més ràpidament. I com que el temps és inesgotable i redemptor, acabarem guanyant al capitalisme.

Benjamin proposa una altra mena de revolució: la interrupció de la lògica progressista amb la que es basteix la història: “Marx diu que les revolucions són les locomotores de la història universal. Però potser les coses siguin d’una altra manera. Potser les revolucions consisteixin en el gest, executat per la humanitat que viatgi en aquest tren, de prémer el fre d’emergència”. És una fórmula que ningú no ha volgut experimentar. Aquí hi ha una concepció apocalíptica del temps (que el temps és limitat) i una consciència de la pèrdua d’experiència. L’objectiu és trencar una lògica històrica que ve de molt enrere i que es planteja conquerir el futur sobre víctimes. Sobre aquesta lògica projecta la seva mirada aterrida l’àngel de la història de la Tesi Novena.

Notem aquesta paradoxa: el Walter Benjamin que predica la revolució com interrupció és invocat pel maig del 68, que diu inspirar-se en el marxisme i que és

implacablement crític amb el comunisme, però que comparteix la filosofia marxista de la història que Benjamin qüestiona. Confon Benjamin amb el Che, sense haver entès la crítica de la violència en política que planteja Benjamin.

4. L'esquerra i Benjamin

El llegat de Walter Benjamin és a disposició de l'esquerra que s'ha quedat sense discurs en el transcurs del segle XX. Després del fracàs de les estratègies revolucionàries, l'esquerra occidental opta pel reformisme que el capitalisme accepta fins que cau el mur de Berlín. Ara, sense perill roig a la vista, resulta que l'estat del benestar és car i no competitiu. El resultat real és una cavalcant despolitització de la política, un pragmatisme d'estar per casa, que no s'ha commogut amb la crisi actual, tot i la seva severitat.

Per tal que la seva proposta innovadora (la revolució com interrupció) arribi a generacions més clàssiques (que van relacionar revolució amb justícia), cal aclarir la relació entre interrupció i justícia. Vegem. La interrupció es refereix a la lògica del progrés que funciona sobre la inevitabilitat del patiment de les víctimes. Interrupció d'aquesta lògica significa política sense víctimes. Repensar la relació entre política i violència, convida a pensar la política com dol pel patiment causat i el deute amb generacions anteriors. Apareix el concepte de responsabilitat històrica.

Aquesta estratègia planteja una revisió profunda del concepte de política, tal com hem vist, i del de justícia. La justícia no es refereix només a la distribució de la riquesa. La justícia ha de ser resposta a la injustícia. I Benjamin es disfressa de detectiu que va identificant tota mena d'injustícies: les lingüístiques, incapaces de nombrar les coses; les històriques, que ens fan responsables d'allò que no hem fet però que hem heretat; les que hem esborrat del mapa perquè han prescrit o perquè són irreparables.

Ningú no ha esbossat un projecte de justícia tan ambiciós com Benjamin. Si aquesta vol ser universal, talment reconeix tothom avui dia que ha de ser, llavors ha de ser global en l'espai, és a dir, declarar-se competent davant les injustícies de fora del nostre territori i global en el temps. Les víctimes passades sobre les que hem construït el nostre benestar també exigeixen justícia. Aquestes injustícies passades són actuals gràcies a la memòria. Estem abocats a parlar de memòria històrica.

També l'ètica queda afectada per aquesta crítica a la lògica del progrés. Les ètiques modernes són ètiques de l'autonomia, basades en la bona consciència o en el reconeixement de la igualtat en dignitat. Però això no es sosté. Això va caure a Auschwitz. Des de llavors el subjecte moral es constitueix quan ens assalta l'altre. Ha de ser una ètica de la compassió. I aquí trobem l'avís: una ètica kantiana és impotent enfront la barbàrie d'Auschwitz.

5. Els límits de l'avís

Benjamin va veure-hi molt però no la va encertar: va parlar de crims polítics i el que va ocórrer fou el crim contra la humanitat; va anticipar els camps de concentració, com llocs polítics, però el que sobrevingué fou el camp d'extermini... Per això no n'hi ha

prou amb tornar literalment a Benjamin: alguna cosa ha esdevingut després d'ell que obliga a llegir-lo d'una altra manera. Què ha esdevingut? Que allò impensable ha ocorregut i això és el que fa pensar. Hem de relativitzar la nostra capacitat cognitiva (recuperar la distinció benjaminiana entre coneixement i veritat) i col·locar la memòria com principi del coneixement.

La irrupció de la memòria com categoria central de la política o de la moral no té res a veure amb algun *revival* del romanticisme. Té a veure amb els límits del coneixement. Auschwitz no fou pensat i va existir, per això es converteix en quelcom que fa pensar. Aquest és el lloc de la memòria.

Benjamin no va arribar a preveure la barbàrie que va suposar l'holocaust. Però la seva teoria de la història com a memòria, exposada en el transcurs de les seves tesis, ens ofereix els millors instruments per a desenvolupar racionalment el deure de memòria.

6. L'actualitat de Benjamin

Voldria acabar subratllant dues tesis benjaminianes d'indiscutible actualitat: a) que la memòria de la injustícia o, com deia Adorno, que deixa parlar al patiment, és la condició de tota veritat. La veritat és de l'ordre de l'escolta més que de la visió. I b) que els "jutges sou vosaltres" Qui ho sap és Primo Levi, que segurament no havia llegit Benjamin però sí que havia reflexionat sobre el patiment a Auschwitz. El que sabia era que no hi ha justícia sense memòria, ni memòria sense testimonis que ho recordin. Quan faltin els testimonis directes, altres hauran de recordar per tal de fer justícia i per a que el crim no es repeteixi.